

Az 1832–1836-os országgyűlésen tehát szokássá vált, hogy a jurátusok fáklászenével köszöntötték az általuk tisztelt és becsült politikusokat, így volt ez pl. Széchenyi István esetében 1834 és 1836 májusában. Az is megszokottá vált, hogy az országgyűlési követek vacsorát adtak egymás tiszteletére, így történt ez Kölcsey lemondása után 1835. február 9-én.²⁴ A következő országgyűlés tanácskozásain maga a diéta helyszíne is gyakran vált az ünneplés és tiszteletadás helyszínévé: ezt példázta Beöthy Ödön esete is. Beöthy csak később tudott megjelenni az országgyűlésen, a terembe érkező követet a titkos jelentés szerint hatalmas éljenzéssel, állva fogadták társai. A jelenlévő követek egyenként üdvözölték Bihar küldöttét, a legnagyobb ováció abban a pillanatban tört ki, amikor Beöthy kezét fogott Deák Ferenczel.²⁵ Mindezek mellett – mint ahogy ezt Deák névnapjára ünneplésénél is láttuk – a jurátusok és maga az ellenzék is arra törekedett, hogy minél jobban birtokba vegye Pozsony tereit, és minél demonstratívabb módon juttassa kifejezésre az általuk kedvelt és tisztelt politikusok iránti megbecsülését és szeretetét. A közterek szimbolikus birtokbavétele tényleges politikai üzenetet is hordozott, hiszen az ellenzékkel szimpatizáló országgyűlési ifjúság mindinkább az országház falain túl, a szélesebb nyilvánosság előtt is kifejezésre akarta juttatni politikai szimpátiáját vagy éppen ellenszenvét.

Völgyesi Orsolya

Száz esztendeje született Vajkai Aurél

Vajkai Aurél a néprajztudós-muzeológus

(1903. május 17. – 1987. november 27.)

Vajkai Aurél nevét először volt professzoromtól Gunda Bélától hallottam, aki rendkívül nagyra becsülte munkásságát. Személyesen 1968-ban, II. éves egyetemi hallgatóként Debrecenben, a Kárpát-medencei pásztorokodás konferencián találkoztam vele, ahol Keszi Kovács Lászlóval való baráti évődésük örökre emlékeztetett tette nekünk, akkori egyetemi hallgatóknak ezt a rendezvényt. Vajkai Aurél számunkra élő legendává vált, akiért többen is szeretünk volna veszprémi muzeológusok lenni.

1903. május 14-én Kolozsvárott született, azonban a város csupán születési helye maradt, mert Kassán nevelkedett és itt nyílt ki értelme, s csodálkozott rá a világra, amely képességét késő öregségéig megőrizte. Az elemi iskolát követően a kassai Premontrei Gimnáziumban tanult, ahol egyik tanára, Sztraka Antal buzdítására kezdett 13 esztendő korától kirándulni. „Így bekerültem a kóborlásba, mászkálásba” – emlékezett vissza egy 1986-ban történt beszélgetésünk alkalmával. Nyughatatlan természetű gyermekként és ifjúként ez a tevékenység nyitotta rá szemét a természetre és a településeken élő emberekre. Gyermekként vált szenvedélyévé a fényképészet is. Már 12 esztendősen remek megfigyelőként Munkácson és Beregszászon készítette első fényképeit. A fényképezés szenvedélyes szeretete azután végig kísérte mozgalmal, színes, munkás életét. A múlt és a régiségek, a muzeális emlékek iránt rendkívül erős érdeklődés élt benne. Ugyanakkor, amint elmondotta, mégis csillagász vagy karmester szeretett volna lenni. Ebből is megőrizte élete végéig a zene iránti olthatatlan szeretetét. Maga is jól hegedült és kitűnő zenekritikus volt, amiről nyolcszáznál több zenekritikája tanúskodik. Ezeknek egy része az 1930-as években a Magyarország című lapban jelent meg, más részüket pedig veszprémi esztendei alatt írta.

Életére visszatekintve, akár eleve elrendelésnek is felfogható, hogy első dolgozata, amit a gyógyító szentekről ifjú korában írt, egy kassai egyházi lapban megjelent. Az érettségét követően orvostanhallgatóként folytatta tanulmányait és 1927-ben orvosdoktori diplomát szerzett.

²⁴ Takáts Sándor: Kölcsey és a titkosrendőrség. In: Uő.: Magyar küzdelmek. [Bp., 1929.] 469–495. old.

²⁵ Takáts Sándor: Beöthy Ödön, Lajcsák püspök és Tisza Lajos harcai. In: Uő.: Hangok a múltból. Bp., é. n. 296–298. old.

Mint gyakorló orvos az angyalföldi Elmegyógyintézetben ideg- és elmegyógyászként praktizált. Lélektani kutatásokat is folytatott, amelyek igazán nagy hasznát vette később, néprajzkutatóként. Hisz orvosként rövid ideig dolgozott csupán. Palotay Gertrúddal való megismerkedése és barátsága, majd Györfly Istvánnal, Bátky Zsigmonddal, Viski Károllyal és a ma is élő, nála négy esztendővel fiatalabb Keszi Kovács Lászlóval való szoros kapcsolata hamarosan eltérítették a gyógyítástól. Pályát módosított, néprajzkutatóvá lett és maradt is haláláig, tudományos fokozatát ugyancsak néprajzból szerezve meg a későbbiekben. Valósággal népmesébe illő visszaemlékezésének néhány mondata, amikor beszélgetésünkkel elmondta, hogy „a Városligetben kiültünk Viski Károllyal a lócára és a néprajzról beszélgettünk.”

Veszprémbe először 1937-ben érkezett, Györfly István ajánlására. 1939-ben Keszthelyen néprajzokodott, 1941-ben a Néprajzi Múzeumban, 1942-ben pedig az Erdélyi Tudományos Intézetben dolgozott. 1942–1945-ig a Magyarságtudományi Intézet tanára volt. 1946–1948-ig a budapesti Tudományegyetemen a néprajzi tanszéken helyettes tanárként, továbbá a Néptudományi Intézet rendes tanáraként tanított. Veszprém megyében, 1949-ben lepedett le végleg. Otthona Balatonalmádi lett, ahová öregen, a hivatalos néprajztól már távol, budapesti tartózkodásának esztendeiben is visszavágyott. Ahogy maga mondta: „Nekem Almádiiban kellene lennem, de itt vagyok, beteg vagyok. Nagyon sok gyűjtésem van még, amit fel kellene dolgoznom...” 1950–1965-ig, nyugdíjazásáig naponta tette meg az utat vonaton Balatonalmádi és Veszprém között. Az utazás idejét ugyancsak kihasználta: mindig gyűjtött útítársaitól is, mindenkitől egy-egy viccet jegyzett le. Így született meg a máig kiadatlan, több mint 5000 viccet tartalmazó gyűjteménye. 1955-ig vezette a Bakonyi Múzeumot, azonban az igazgatói, irányító munka nem volt igazán kedvére való, visszafogta szárnyalását. 1955–1965-ig tudományos osztályvezetőként újra rátalált régi önmagára, hatalmas energiával, fáradságot nem ismerő munkakedvvel folytatta a csupán késő öregségében abbahagyott vizsgálatait, szerteágazó kutatói tevékenységét.

Vajkai Aurél életművének, néprajzkutatói, muzeológusi tevékenységének vizsgálatához, értékeléséhez ma már elegendő időbeli távolság, megfelelő távlat áll rendelkezésre, ami a tárgyilagos véleményalkotást lehetővé teszi. Bátran kimondható erre az életre, tudományos pályára két fő jellemző vonás, amely akár munkásságának sarokköveként is felfogható: egyik a hűség a néprajz ügyéhez, a magyar kultúrához és választott szülőföldjéhez, a Bakony és Balaton-felvidék tájaihoz. A másik a látni tudás, valamint a láttatni akarás és a láttatni tudás képessége. Nem túlzás azt állítani, hogy Jankó János óta nem volt e térségnek hozzá hasonló fáradhatatlan, sokoldalú kutatója. Életműve lenyűgöző, nemcsak tanulmányainak, tanulmányköteteinek számát tekintve, hanem szellemiségét, a megfigyelés alaposságát, egy-egy jelenség, összefüggés feltárását tekintve is. Sokszinű, mozgalmas, munkás élete során eddigi adataink szerint (Borók Zsuzsanna most készíti a teljes bibliográfiát) 428 tanulmányt, cikket, kisebb közleményt, 69 könyvismertetést és öt önálló könyvet írt.¹ S akkor még nem esett szó tudományos értékű fényképfelvételeiről, valamint az általa gyűjtött tárgyakról, amit ugyancsak érdemes lenne pontosan számba venni. Életműve elismeréseként, kutatói munkája megbecsüléseként ítélte oda a Magyar Néprajzi Társaság számára a Györfly István Emlékérmét 1977-ben.

Tudományos, kutatói tevékenységére igazán ráillik az alapos, a széleskörű jelző, a minden részletre való gondos odafigyelés képessége. A tárgyi és a szellemi néprajz egyaránt érdekelte, vonzotta, amire jó példa Szentgál monográfiájának két kötete. Ugyanakkor jelentős tudománytörténeti és módszertani munkák is fűződnek névéhez, elegendő megemlíteni a néprajzkutatás helyzetéről írott elemzését, továbbá a Néptudományi Intézet sorozatában a népi építkezésről, a népi orvoslásról és a népi táplálkozásról elkészített módszertani útmutatóit.² Kifogyhatatlan munkakedvvel gyűjtötte az adatokat a néprajznak szinte minden területéről. Er-

¹ Petánovics Katalin: Dr. Vajkai Aurél 75 éves. In: Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei (VMMK) 14/1979. 11–13. old.; S. Lackovits Emőke: A 80 éves Vajkai Aurél köszöntése. In: Néprajzi Hírek 1983/3–4. 71–73. old.; Uő.: Vajkai Aurél, a muzeológus, néprajztudós. In: Magyar Múzeumok 1999/2. 23–24. old.

² Vajkai Aurél: A mai magyar néprajzi kutatás keresztmetszete. Ethnographia 1940/3. 337–352. old.; Uő.: A magyar népi táplálkozás kutatása. Néptudományi Intézet. Bp., 1947.; Uő.: A magyar népi építkezés és lakás kutatása. Bp., 1948.; Uő.: A magyar népi orvoslás kutatása. Bp., 1948.

ről tanúskodik páratlan értékű, több tízezernyi cédulaanyaga, továbbá 30 000-nél több fényképfelvétele, amelynek csupán egy részét őrzi a veszprémi Laczkó Dezső Múzeum. Ezek a fényképek ma már felbecsülhetetlen értékűek, hisz a klasszikusnak mondható, hagyományos paraszttársadalom jellemzőit, a paraszti élet szinte minden mozzanatát megörökítette rajtuk a tájjal, a településekkel, továbbá a változásokkal, valamint az új jellegzetességekkel együtt. Pontos néprajzi megfigyelésén túl ezek a fényképek alkotójuk természetszeretéről és a tájhoz való ragaszkodásáról, a táj szépségére való rácsodálkozásáról egyaránt árulkodnak. Céduláit átnézve pedig két dolog az, ami azonnal szembetűnő: egyik a célszerűség. Gyűjtőnaplóit úgy használta, hogy azok betelvé, szétvágyva őket, cédulákként voltak hasznosíthatók. Azután a több-kevesebb adatokat tartalmazó cédulákat témánként csoportosította és egy-egy üres lapra felragasztotta. Hasonlóan, témánként csoportosítva kerültek az írott adatok mellé külön lapokon a fényképek. A másik jellemzője a gyűjtés, a lejegyzés rendkívüli alaposága. Nemcsak adatközlőinek szavait írta le, hanem az adott körülményeket és az adatszolgáltató személyét, helyét is rögzítette. Munkáit olvasva és újra elolvassa csak arra gondoltam, hogy folyamatosan tanulni lehet tőle. Friss szemlélet jellemzi ezeket a tanulmányokat, hatalmas mennyiségű, terepi vizsgálatokon nyugvó adatok találhatók bennük, ugyanakkor széleskörű szakirodalmi tájékozottságról is tanúskodnak. Megfigyeléseinek pontossága és aprólékossága lebilincselő. Mindezek mellett nem elhanyagolható az sem, hogy munkáit érthetően, élvezetesen fogalmazta meg. A hagyományos népi kultúrát nem mozaikszerűen, hanem teljességben látta és mutatta be, rávilágítva a különböző összefüggésekre, törekedve a közhírhűségre. Utóbbira egy nagyon jellemző példát említhetek, néhai Kovács Károly kövesgyúri juhász esetét, aki egész életét a birkák között töltötte, itt volt igazán otthon és a hiedelmek gazdag világában. Élete során egyetlen olvasmánya Vajkai Aurélnak a Bakonyi Házat bemutató kiállítás-vezetője volt, amit ronggyá olvasva őrzött a birkaistállóban lévő fekhelyén, a dikó párnája alatt és adta oda nekem halála előtt emlékként.

Vajkai Aurélt, a néprajzkutatót, mi sem jellemzi jobban, mint az, hogy évente 100-150 napot, azaz 4-5 hónapot töltött el terepen. Gyűjtötte az emlékezet által megőrzött adatokat és a tárgyakat, de figyelt mindenre: a mozdulatokra, a beszédre, a beszéd fordulataira, a beszélő szó- és mondatfűzésére, az egyén reagálásaira és mindezek nyomán kirajzolódó kapcsolataira. A pillanatnyi helyzetet is rögzítette. Ezek azután mind-mind bekerültek a gyűjtőnaplóba. Ugyanakkor egyidejűleg mindent le is fényképezett. Az így megörökítettek magá laborálta: hívta elő a filmeket, s másolta a képeket az akkori Bakonyi Múzeum (a nevet is ő javasolta a Vármegyei Múzeumnak!) pincéjében általa berendezett fotolaboratóriumban, de a fénykép-negatívokat ugyancsak maga leltározta be. Nagyon fontosak a néprajzi gyűjtések közben és során készített rajzai, amelyek épületeket, épületrészeket, bútorokat, préházak belsejét, berendezését örökítették meg. Akkor alkalmazta ezt a módszert, amikor valami aprólékos ékítményről volt szó, vagy egy-egy lakóépület alaprajzi változását rögzítette. Rajzai pontosak és szemléletesek, remek útbaigazítást adnak ma is egy-egy kérdés megválaszolásához.

Végig nézve a kötetekre rúgó néprajzi leltárkönyveket, ezekben mérhető az általa gyűjtött és nyilvántartásba vett néprajzi tárgyak száma. Amint elmondotta, nagyon sok tárgyhöz nem a padlásokon, nem is a lakóházakban, hanem kalandos körülmények között a szemétkes juttott hozzá. A kisebb méretű tárgyakat hátizsákjába téve vitte be a Múzeumba, autóval csak a nagy méretű tárgyakért ment. Különösen sokat közlekedett kerékpárral. Elmondható, hogy kerékpárjával az egész országot bejárta, Veszprém megyét pedig többször is. Így látogatta sorra a megye valamennyi vizalmát, nem is egyetlen alkalommal. Minden zegét-zugát megismerte a Bakonynak és a Balaton-felvidéknek. Egy alkalommal pedig kerékpárjára kapva tovább is elment a megye és az ország határainál, ahogy elmondta: „Egy szép napon pedig felültem a biciklire és elmentem Velencébe, Olaszországba.” Akárcsak egy mesehős a tálts paripáján – tehetjük hozzá.

Az egész paraszti társadalmat az emberen keresztül közelítette meg: az egyént, a különös képességekkel rendelkező személyeket és közösségeket. Az ember reakcióit bizonyos jelenségekre, illetve jelenségekkel szemben a lélektanban jártas kutató szemével figyelte és írta le egész pályája alatt. Mint kiváló megfigyelőnél, az árnyalatnyi finomságok, az apró részletek sem sikkadtak el nála. Kitűnő példa erre a nép természetismeretével foglalkozó munkája.³

³ *Uő.*: Népiünk természetismerete. Bp., 1948.

Mivel a lélektan és a paraszti életmód oldaláról közelítette meg a kérdést, hangsúlyozta, felhívva a figyelmet arra, hogy ez a természetismeret nem mérhető és ezért nem is értékelhető természettudományos szemlélettel. Megállapítása szerint a parasztember ugyanis eligazodik a természetben, ismereteit azonban kettősség: a valóság ismerete és a babona egyszerre jellemzi. Nem a tapasztalatainak hisz, nem a természeti igazságokat keresi, hanem mindezekkel szemben a hagyományt részesíti előnyben. Ezek a lélektani megalapozottságú és megközelítésű megállapításai újszerűen hatottak a néprajzi kutatásban.

A paraszti szőlőművelésről és borgazdálkodásról elsőként írt terjedelmes néprajzi tanulmányt, amely munkaeszköz-történeti szempontból ugyancsak figyelemre méltó.⁴ Hasonló értékelést fogalmazhat meg a kései utókor a gyűjtögető gazdálkodással és a vadfogással kapcsolatos kutatásairól, feldolgozásairól.⁵

Kiemelkedők építészeti kutatásai.⁶ Alapvizsgálatokat végzett el a kartografikus és funkcionalista elemzésekhez. Úttörő munka volt akkor és kötelező olvasmánya bizonyos egyetemeken máig a néprajz szakos egyetemi hallgatóknak *A magyar népi építkezés és lakás kutatása* (Bp.1948) című tanulmánya. Ezekben a kutatásaiban és feldolgozásaiban nem hagyta figyelmen kívül a geográfiai tényezőket sem. Ilyen újdonságnak számított a klimatikus viszonyok elemzése és a lakóház szerkezetével való összefüggésének vizsgálata. Ugyanakkor a történeti kutatások sem szorultak háttérbe feldolgozásaiban, de jelentősek esztétikai elemzési szempontjai is. Különösen figyelemre méltó és úttörő jellegű a házbeli életet bemutató tanulmánya.⁷ Nemcsak az objektummal, az ember építette környezettel, hajlékkal, hanem az azt használó, bele életet vivő és azt lélettel megtöltő emberrel, családdal egyaránt foglalkozott. Legkiemelkedőbb munkái között tartjuk számon az élő házat vizsgáló tanulmányát módszertani útmutatásával együtt. Népi építészeti kutatásai a mai napig alpmunkáknak számítanak. Ezekhez kapcsolódnak a szőlőhegyi építkezést bemutató, feltáró, elemző tanulmányai,⁸ továbbá Veszprém megye falvainak műemléki felmérései, amelyeknek adatlapjait a Laczkó Dezső Múzeum Műemléki Adattára őrzi. A műemlékvédelem egyébként is különösen erősen foglalkoztatta, nemcsak elméleti, hanem gyakorlati vonatkozásaiban is, amelyről nem egy írása szolgál tanulsággal.⁹

Egész munkásságát végig kísérte az egyéniség kutatás. 1940-ben vetette papírra az alábbi sorokat: „A közösség egyetlen látható és jól megragadható eleme az egyén; az egyéni tulajdonságok pontos leírása az egyetlen helyes mód a közösség életfelfogásának helyes ábrázolására, feltéve, ha a kutató ért az esetlegességek, sőt, még a feltűnő ritkaságoknak is a közösség arculatába való beillesztéséhez.”¹⁰ Ennél korszerűbben ma sem lehet mindezeket megfogalmazni és alkalmazni. Egyébként az egyéniségek szerepének vizsgálatával jutott el a prózai műfajok lélektani hátterének elemzéséhez: gyógyító és betegek, mesemondó és hallgatói kapcsolatok feltárásához, továbbá a kapcsolatok mozgató erőihez, életben tartóihoz. E kutatások eredményeként születtek meg *Az ősi javasember* (1939) és *Az ördögös molnárlegény* (1947) című tanulmányai.¹¹ Az egyéniség-

⁴ *Uő.*: A paraszt szőlőművelés és bortermeles Veszprém megye déli részében. In: Néprajzi Értesítő 1938/2-4. 15-48. old. és 172-204. old.

⁵ *Uő.*: A gyűjtögető gazdálkodás Cserszegtomajon. In: Néprajzi Értesítő 1941/3. 231-258. old.; Adatok a Bakony gyűjtögető és vadfogó életmódjához. In: Vasi Szemle 5. 1938/5. 152-163. old.; Adatok Szentgál gyűjtögető életmódjához. In: Ethnographia 1945/1-4. 37-40. old.

⁶ Egyik legfontosabb munkája: Veszprém megye népi építkezése 1-2. In: Néprajzi Értesítő 1940/1-2. 1-22. old.; továbbá 1940/3-4. 310-344. old.

⁷ *Uő.*: Élet a cserszegtomaji házban. In: Ethnographia 1948/1-4. 54-72. old.

⁸ *Uő.*: Préházak és pincék a XVIII. századból a Balaton északi partján. In: Ethnographia 1956/1-2. 576-590. old. és Balaton-melléki préházak. Bp., 1958., továbbá Adatok a Balaton-melléki szőlőhegyek népi építkezéséhez. In: VMMK 1/1963. 171-183. old., valamint A Balaton északi partjának préházai. In: VMMK 5/1966. 181-243. old.

⁹ *Uő.*: A népi műemlékek védelmének problémái. In: Ethnographia 1960/4. 610-612. old., továbbá A népi műemlékvédelem és a népi építőművészet-kutatás legsürgősebb feladatai. In: Ethnographia 1967/2. 285-289. old., valamint Műemlékvédelmi problémák Veszprém megyében. In: Múzeumi Híradó 1955/1-2. 42-48. old.

¹⁰ *Uő.*: A csatkaibúcsú. In: Ethnographia 1940/1. 50-73. old.

¹¹ *Uő.*: Az ősi javasember. In: Ethnographia 1939/3-4. 30-33. old. és Az ördögös molnárlegény. In: Ethnographia 1947. 1-15. old.

vizsgálat témakörében érdekes és különösen elgondolkasztó a falusi foghúzókról írott kisebb közleménye, amelyben a tevékenységen túl megmutatja a felfelé törekvő, környezetéből kitörni kész falusi embert, akinek munkavégzéséhez használt eszközei a lesüllyedt városi kultúrájuk tárgyasult változataiként értékelhetők.¹² A paraszti vallásosságot ugyancsak lélektani oldalról közelítette meg. „A paraszti vallásosság elsősorban érzés és nem szó, nem kifejezés” írta 1940-ben.¹³ Vizsgálatainak gazdag eredményei 1937 és 1942 között napvilágot látott írásai: *A magyar népi orvoslás vallásos és egyházi vonatkozásai* (1937 és 1938); *A csatkaí búcsú* (1940); *Népi orvoslás a dunántúli búcsújáró helyeken* (1942). Kétségtelen tény, hogy ezek a tanulmányok újdonságként hatottak, azonban az újszerű elemzés szempontjai között mintha kissé elsikkadt volna a hívő ember szemével való láttatásnak az igénye, az akarata. Ugyanakkor kiváló érzékkel mutatta be és nagy megjelenítő erővel ábrázolta a szent helyen egyszerre jelen lévő szentet és profánt, az áhitat mellett a világi örömeket. Felbecsülhetetlen értékű viszont még az a fényképanyag is, amely e vizsgálatok során született. Ezek a tanulmányok pedig említett hiányosságuk ellenére a vallási néprajzi kutatás számára olyan alapanyagot jelentenek, olyan forrást, amelynek nyomán ma is eredményes lehet a továbblépés.

Az orvos és a néprajzkutató egyszerre szólalt meg a népi gyógyítással, orvoslással kapcsolatos elemzésekben, tanulmányokban. Három alapmunka feltétlenül kiemelendő. Egyik a *Népi orvoslás a Borsavölgyében* (1943), a másik *A magyar népi orvoslás kutatása* (1948), a harmadik pedig *Népi orvoslás a dunántúli búcsújáró helyeken* (1942). Mint ugyancsak alapkutatás eredményét, itt szükséges megemlíteni a falusi paraszttal állatorvosokkal foglalkozó írását is.¹⁴ A Borsavölgyében monografikus kutatást végzett, ahol a terepmunka nyelvi nehézségeit – lévén szó román környezetéről – Köpeczi Béla, egykori miniszter, tolmácsolásával oldotta meg. Munkájában teljes részletességgel foglalkozik a beteg emberrel, a betegségek vélt vagy valós okaival, valamint a gyógymódokkal, gyógyítókkal, közöttük a hivatásos orvos és gyógyszerész szerepével egyaránt. A kötetben az embergyógyítás mellett helyet kapott az állatgyógyítás is, nagy értékű fényképekkel téve szemléletessé és teljesítve ki a leírtakat.

Nagy témáin túl a néprajz több más részterületével is foglalkozott. Így az ősfoglalkozásokkal: a gyűjtőgető gazdálkodással, a paraszti vadászattal, vadfogó módokkal és szerszámokkal, halászati eszközökkel. Vizsgálta a műveltség változásának folyamatát és okait. Utóbbiak közül meghatározónak a gazdasági és etnikai tényezőket, valamint a kultúrájuk áramlását tartotta. Gunda Béla szerint kutatásait az etnikai vonások, a munka, a szellem és a műveltség bonyolult szerkezetének feltárása jellemezte (1974). Áttekintést adott a magyar nép életmódjának jellegzetességeiről is egy összefoglaló dolgozatában.¹⁵ Aligha található a néprajztudománynak olyan területe, amellyel valamilyen formában ne foglalkozott volna. Életművét az elmondottakon túl a néprajzi gondolkodás és kutatás sokrétűsége egyaránt jellemzi.¹⁶

Tudományos pályájának kimagasló eredménye, mérföldköve Szentgál két kötetes monográfiája.¹⁷ A faluba Lőrincze Lajos nyelvész hívására ment el. Ezt a látogatást több esztendeig tartó terepmunka, a vizsgálati eredmények sok szempontú elemzése és történeti kutatás követte. Valójában több esztendeig lakott a faluban, ahol nemcsak adatszolgáltatóit kérdezte ki az életmóddal és a hagyományos kultúrával kapcsolatosan mindenről, hanem a közöttük lakás alkalmát megragadva nap mint nap, az esztendő körforgásában és az évszakok váltakozásában megfigyelte a faluban zajló, a különböző társadalmi szintekhez tartozó egyének, kisebb közösségek életét, hogy később az egész közösségre vonatkozóan monográfia szülessen ebből a vizsgálatból. A monográfia 1959-ben megjelent, *Szentgál anyagi műveltsége* című első kötet egy olyan kismemesi közösség életmódját, társadalmát, környezetét és tárgyi világát mutatja

¹² Uő.: Falusi foghúzó. In: *Ethnographia* 1937/4. 442–445. old.

¹³ A csatkaí búcsú című idézett munkája.

¹⁴ Uő.: Népi orvoslás a dunántúli búcsújáró helyeken. In: *Magyarságtudomány* 1. 1942/1. 116–139. old.; Népi orvoslás a Borsavölgyében Kolozsvár, 1943., valamint Egy bakonyi falu paraszttal állatorvosai. In: *Ethnographia* 1938/1-2. 52–66. old.

¹⁵ Uő.: A magyar nép életmódja. In: *A magyar nép*. Bp., 1943. 136–200. old.

¹⁶ Gunda Béla: Vajkai Aurél 70 éves. *Ethnographia* 1974. 605–610. old.; Hatalmas életművének eddig szóló pontos bibliográfiáját *Petánovics Katalin* készítette el a már idézett munkájában VMMK 14/1979. 14–18. old.

¹⁷ Szentgál. Egy bakonyi falu néprajza. Bp., 1959.; Szentgál. Egy bakonyi falu folklórja. Bp., 1987.

be, ahol a nemesi életforma elparasztosodásának folyamata kulturális jegyekkel nyomon követhető, jellemezhető. A történelemnek és a tájnak a közösség életére gyakorolt különösen eleven hatására világított rá Vajkai Aurél. Feltárta a kismemesi gondolkodásmód és ízlésvilág jellemzőit, ugyanakkor a nem nemesi közösségek életmódját, kultúráját is bemutatta, különös figyelmet fordítva a közösségen belül a pásztorok világára, meghatározva ezeknek a csoportoknak a helyét ebben a társadalomban, megmutatva a számukra nyitott felemelkedés lehetőségét, folyamatát.¹⁸ Szentgál műveltségét elhelyezte a Dunántúl művelődésének egészében, megállapítva a sajátos és az azonos vonásokat, illetve a környező, nem magyar ajkú közösségektől való eltérését, különbözőségét. A Szentgál anyagi műveltségét bemutató első kötet mestermunka, korszerű monográfia, amely példát adott a hasonló, monografikus igényű feldolgozásokhoz. Ezt azonban túlságosan későn, mintegy 30 esztendő múlva követte a Szentgál szellemi műveltségét feldolgozó, bemutató második kötet. Ez a késedelmesség pedig nem tett jót a kéziratnak. Hiszen a szerző a közösség társadalmát, hagyományos kultúráját változásaiban vizsgálta, amely a kutatás lezárását követően megjelent első kötetben kiválóan nyomon követhető, míg a második kötet csaknem 40 esztendővel korábbi állapotot tükröző vizsgálati eredményt adhatott már csak közre 1987-ben. Az örvendetes annyi, hogy a kutató megérthette munkája megjelenését, ez a megkésettés azonban a magyar tudományos könyvkiadás szűgyene.

Évtizedekig tartó kutatásokból született meg a *Bakony* (1959) és a *Balatonmellék* (1964) című kismonográfiái, amelyek ugyancsak példaként szolgáltak a néprajzi kismonográfia írásnak. Bennük jó arányérzékről tanúskodva összefoglalóan adott áttekintést a népi kultúra részterületeinek helyi jellemzőiről. Az életművet és annak állomásait vizsgálva, nem hagyhatók szó nélkül azok a kisebb témák sem, amelyeknek kutatásából viszont nagy eredmények születtek. Ide sorolhatjuk a teherhordást feldolgozó tanulmányait és ennek kiváló képanyagát, továbbá a térség olajütőivel kapcsolatos publikációit, hisz az olaj a bőjti táplálkozásnak elengedhetetlen része volt. Éppen ezért a gazdálkodásban nem volt elhanyagolható az olajosnövény kultúra, az építészeten az olajütők mint építmények, de a technikai eljárás sem, magának az olaj-nyerésének az eszközei és a folyamata.¹⁹

Vajkai Aurél máig használt alapmunkái közé tartoznak a Veszprém megye szabadtéri néprajzi kiállítóhelyeit bemutató sorozata.²⁰ Ugyancsak az alapművek között kell megemlíteni a paraszti munka betanulásáról, azaz a parasztfiúk munkába neveléséről írott tanulmányát. Adatszolgáltatója Szabó István a parasztköltő volt, aki Vajkai Aurélnak köszönhette irodalmi pályáját. Ebben a tanulmányban egyetlen parasztfiú munkába nevelésén, a különféle munkákba, munka mozzanatokba való beletanulásán keresztül ismerteti egy térség paraszti családjának munkamegosztását és a parasztfiúk munkába nevelésének folyamatát. Kitűnő megfigyelőként foglalkozott az egyén munkáról alkotott véleményével, apa és fia kapcsolatával és e kapcsolatról a felnövekvő ifjú vélekedésével. Lélektani oldalról közelítve a kérdéshez, a cselekmények, a tanulás főszereplőjének szemével láttatta ezt a történetiségében kimunkált, kollektív tapasztalatokon (egy család felmenői!) nyugvó, egész összetett folyamatot. Óriási érdeke, hogy nem nagy általánosságban írt a parasztlelet rendjének e különösen fontos állomásáról, az igazi felnőtté érésnek e döntő mozzanatáról, hanem egyetlen konkrét példán hozta közel azt és elemezte. A témával foglalkozók számára elengedhetetlen és nélkülözhetetlen ennek a tanulmánynak az ismerete. Érintőlegesen foglalkozott a parasztyermekek játékaival is, s bár ezzel kapcsolatos megállapításai összefoglaló jellegűek, azért alapos terepmunkát feltételeznek.²¹

Veszprém megye néprajzával ma sem foglalkozhat komolyan senki sem addig, amíg nem ismeri Vajkai Aurélnak *Néprajzkutatás Veszprém megyében* (1978) című tanulmányát. Ebben a

¹⁸ Külön tanulmányban is foglalkozott Szentgál állattartásával és pásztortársadalmával. A szentgáli juhászat. Bp., 1943.

¹⁹ *Uő.*: Adatok a Veszprém megyei magyarság és németiség teherhordásához. In: *Nép és Nyelv* I. 1941/3. 88–92. old.; *Olajütők Veszprém vármegyében*. In: *Ethnographia* 1942/2. 113–123. old.; *Újabb adatok a bakonyi és Balaton-melléki olajütőkhöz*. In: *Ethnographia* 1975/4. 624–632. old.

²⁰ Szabadtéri néprajzi kiállítóhelyek Veszprém megyében: Bakonyi ház, Tihanyi Halászcéh-ház és Parasztagazda háza, Nagyvázsöny, Schumacher ház és Bakonybél Haspray ház, amelyek 1969-ben jelentek meg.

²¹ *Uő.*: A paraszti munka betanulása. In: *VMMK* 14. 1979. 293–300. old.

komoly előtanulmányokon nyugvó munkában rövid történeti áttekintést követően ismertette a térséggel foglalkozó utazók, kutatók ide vonatkozó munkáinak, megállapításainak lényegét, majd a néprajz részterületeit vette sorra: az ősfoglalkozásokat, a földművelést, állattartást, települést, építkezést, lakáskultúrát, táplálkozást, viseletet, ipart, kereskedelmet, közlekedést, teherhordást, a díszítőművészetet, szokásokat, hiedelmeket, népköltészetet. Mindezeknek összefoglalta a térségre vonatkozó jellemzőit, foglalkozott a velük kapcsolatos helyi vonatkozású kutatásokkal, feldolgozásokkal és minden részfejezet végén kimerítő bibliográfiát adott a témára vonatkozóan. Bízást állítható, hogy ez a tanulmány évtizedek terepmunkájának és szakirodalmi vizsgálódásainak, a kettőből felhalmozott ismereteknek szintézise.²²

Feltétlenül szót érdemelnek Vajkai Aurél népművészeti kutatásai. Nemcsak egyszerűen figyelemmel kísérte a művészkedő parasztemberek munkáját, tevékenységét, hanem hathatósan támogatta a paraszti tehetségeket. Ma már elérhetetlen lenne az a gazdag tárgy együttes, amelyet ennek során e témakörben összegyűjtött. Különösen kiemelkedőnek mondhatók a hímezett textiliák és a gazdag pásztorművészeti emlékek. Feldolgozásai közül pedig rendkívül jelentős a somhegyi üvegghuta működésének és termékeinek bemutatása, valamint ezen keresztül, ehhez kötődve a megrendelők, a felhasználók ízlésvilágának, tárgyi kultúrájának, s nem utolsósorban, társadalmának elemzése.²³

Muzeológusként nagyszámú kiállítást megtervezett, megrendezett. Az 1960-as években, a Bakonyi Múzeumban megnyílt állandó kiállítás gazdag anyagával, újszerűségével ugyancsak az ő érdeme volt. Ez a kiállítás több mint 20 esztendeig vonzotta a múzeumba látogatók sokaságát, és lebontása után is még egy ideig keresték ezt a tárlatot. Rendkívül jelentős volt muzeológusi munkájában a szemléltetés. Ennek köszönhetően készítette el a kiállítási makettek, így malom, olajútó, deszkametsző kicsinyített mását, amelyeknek segítségével ezeknek az objektumoknak nemcsak külső megjelenése, hanem a működése is szemléletesebben, érthetőbben volt bemutatható.

Vajkai Aurél munkásságának nagy értékű része a néprajzi ismeretterjesztés területén kifejtett tevékenysége. A 75. születésnapján őt köszöntő Petánovics Katalin néprajzkutatót idézem ezzel kapcsolatban, aki legjobban summázta ezt a tevékenységét: *„A tudományos művek mellett állandóan és szinte kiapadhatatlan bőséggel és leleményességgel valósággal elárasztja a napi sajtót a legkülönfélébb néprajzi vonatkozású cikkekkel. Ezzel állandóan ébren tartja az olvasóközönség érdeklődését... Ugyanakkor nem feledkezik meg arról, hogy néprajzra »hangolt« olvasói figyelmébe ajánlja a falusi műemlékek, építészeti ritkaságok megőrzésének fontosságát, a kihalt mesterségek eszközkészletének megőrzését...”* (1979.) Aligha képzelhető el korszerűbben, jobban és hatékonyabban napjaink tudományos ismeretterjesztése. Mindezek mellett állandó előadója volt az 1960-as évek Honismereti Tanfolyamainak, amelyeket évente, nyári időszakban, döntő többségben pedagógusoknak szerveztek. Ezek a közös beszélgetések, előadások nagy segítséget jelentettek a honismereti munkában, ösztönzést adtak az önkéntes néprajzi gyűjtőmozgalomnak és komoly eredmények születtek nyomukban.

Egy vérbeli kutató nyugalomba igazán nem vonulhat. Jól példázza ezt Vajkai Aurél élete is. Nyugdíjazását követően ő sem hagyta idejét kihasználatlanul, ahogyan Petánovics Katalin megfogalmazta. A vele elbeszélgető fiatal pályatársnak akkor, mintegy összegezve kutatói ars poetikáját, többek között a következőket mondotta: *„...az élet sokoldalú, semmit sem lehet önmagában figyelni, legfőképpen nem az embert. A szűkebb-tágabb földrajzi és emberi környezet, a társadalmi helyzet alakító erejéről sohasem szabad megfeledkeznünk. S hogy jól ítélhessük meg, nagyon sokat kell gyűjtenünk, mert a megfigyelés és az adatközlés adják a kutatások alapját, és erre az alapra kell felépítenünk a szintéziseket.”* Mintha a tizenhat esztendővel korábban megfogalmazott gondolatokat folytatta volna 1986-ban, akkor velem beszélgetve. Ez alkalommal, búcsúzáskor szinte útmutatásként, ugyanakkor egyszerre figyelmeztetésként is az egymást követő néprajzos nemzedékek számára, valósággal rám bízta a néprajzos feladatainak, kötelességeinek egyfajta summázatát: *„A néprajzi gyűjtést nem lehet betervezni. Ami romlik, ami pusztul, oda kell menni. Bevinni vagy lefényképezni, lerajzolni... Én azért haragszom a magyar néprajz mai állására. Előveszem az Ethnographiát, mindenről írnak, bonyolult, nehéz problémákkal foglalkoznak, olyanokkal, amelyekkel*

²² Uő.: Néprajzkutatás Veszprém megyében. In: VMMK 13. 1978. 305–328. old.

²³ Uő.: Somhegyi üvegek Szentgálon. In: Ethnographia 1945/3-4. 124–130. old., valamint Bakonyvidéki keresztszemes hímezések. Bp., 1960.

Háromszáz esztendeje bontakozott ki a Rákóczi-szabadságharc

II. Rákóczi Ferenc Felső-Tisza vidéki hadjárata¹

(1703. július 16–október 15.)

II. Rákóczi Ferencre és szabadságharcára való emlékezésben – szokásainktól eltérően – van valami állandóság. Bár Rákóczi az eltelt századok folyamán nem merevedett szoborrá, vagy emlékművé néhány történelmi személyiségünkhöz hasonlóan, itt másfajta állandósággal kell találkozunk. Rákóczi neve ugyanúgy tartalommal nem megtöltött, mint ahogy a szobor is csak szobor, ha azonkívül, amit látunk rajta, nem sokat tudunk az ábrázoltról.

Szándékosan vontam párhuzamba Rákóczi nevét a szobrokkal!

A Rákóczi név megszámlálhatatlan sokaságban található utcánk, tereink, intézményeink és szervezeteink nevéként. Ez így talán helyes is, de remélhető-e, hogy a fejedelem szabadságharcának közelgő 300 éves évfordulóján – igaz, addig még van két hónap – e név hallatán nemcsak a férfiasan szép arc fog tartalom nélkül a háttérből előtűnni a Mányoki-képhez hasonlóan, hanem az is, hogy ki is volt tulajdonképpen Rákóczi Ferenc, és kik voltak, akiknek hívására hazajött lengyelországi bujdosásából és harcuk vezére lett. Ezt várjuk itt megnyekben a mai nappal kezdődő tudományos ülésektől, az egész országban vélhetőleg meginduló mozgolódásoktól és a szép tricentenáriumra várhatólag megjelenő kiadványoktól.

A történelem nemcsak ismereteket közöl, hanem eszméket is terjeszt – fogalmazta meg éppen 25 évvel ezelőtt a neves Rákóczi kutató, Kópeczi Béla professzor, Pécsen egy kuruc-kori kérdésekkel foglalkozó konferencián. És mi most itt csendesesen tegyük hozzá: a történelem fogalmakat is tisztáz.

Erre igen nagy szükség van általánosságban is, de különösen a Rákóczi-szabadságharc kérdésében. Nem sok Rákóczi-szabadságharral foglalkozó mozi és TV filmünk van, de ezek után „alapos” – és nem tudom, egyáltalán helyrehozható – munkát végeztek fiatalságunk fogalmaiban a szabadságharról alkotott képet illetően.

Ha hihetnek a különböző helyeken megrendezett vetélkedőkre beküldött dolgozatok olvasán bennem kialakult képnek, akkor a labancok mint tohonya és főleg gyáva alakok voltak, akiknek az evés-ivásnál kívül kizárólag az volt a gondjuk, hogy az erdőben és nádasokban bujkáló kurucok otthonmaradt hozzátartozóit nyomorgassák. Ezzel szemben a kurucok vilámló szemű és kardú nyalka vitézek, akik általában hármásával kaszabolják a labancokat egyetlen suhintással. A még nem kuruc falusi legényekre, miután bátor tettekkel igazolják rátermettségüket, hamar rákerül a fényes és főképpen ezüst sujtásos kuruc egyenruha, és kezét ráz velük a hálás Esze Tamás, ha nem Vak Bottyán, vagy az éppen arra járó Fejedelem.

A ránk nézve szomorú valóság viszont az volt, mint tudjuk, hogy ez az osztrák sereg már 1704-ben Hőchstädtnél döntő vereséget mért XIV. Lajos francia seregére, akit még a poroszok is segítettek, és mennyivel igazabb a valóság, hogy ezzel a folyton növekvő osztrák sereggel állt szemben a kurucság még hét éven keresztül – alkalmanként még győztes csatákban is!

Az igazi történelemszemlélet az, ha a dolgokat keletkezésük állapotába tudjuk helyezni. Próbáljuk meg tehát a Rákóczi-szabadságharc kezdeti- és megyei eseményeit keletkezésük állapotába helyezni, és úgy vizsgálni.

Előadásom a Rákóczi-szabadságharc mindössze három hónapjával, az 1703. július 16-tól október 15-ig tartó úgynevezett Felső-tiszai hadjáratral kíván foglalkozni. Mint Balogh István történész-levéltárigazgató mondja: *„....e három hónap alatt és ezen a tájon alakult át a kezdeti jobbagyfelkelés szabadságharrá, az itteni sikerek tették lehetővé a felkelés, majd a szabadságharc társadalmi, katonai és politikai megszervezését.”*

¹ Elhangzott a XXXI. Honismereti Akadémián. Nyíregyháza, 2003. július 2-án (Szerk.)